

УДК 80
ББК 81.2-3

ЧАНД СУХАН *Хочаева Муқаддас Олимовна,*
ОИД БА ВОМВОЖАҲОИ *н. и. филол., дотсенти кафедраи*
ГУФТУГҶИИ *забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.*
ОСОРИ АНВАР ОЛИМ *Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)*

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О *Ходжаева Муқаддас Олимовна,*
ЗАИМСТВОВАННОЙ *к. филол. н., доцент кафедры таджикского*
РАЗГОВОРНОЙ ЛЕКСИКЕ В *языка ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова”*
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АНВАРА *(Таджикистан, Худжанд)*
ОЛИМА

CERTAIN CONSIDERATIONS *Khojayeva Mukaddas Olimovna, candidate of*
ABOUT BORROWED *philological sciences, Associate Professor of the*
COLLOQUIAL LEXICON IN *Tajik language department under the SEI “KhSU*
ANVAR OLIM’S WORKS *named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)*
E-MAIL: *barakaeva-83@mail.ru*

Калидвожаҳо: таркиби лугавии забони адабии тоҷикӣ, вомвожаҳо, вомвожаҳои гуфтугӯӣ, лаҳҷаи Хучанд, эҷодӣёти Анвар Олим, вомвожаҳои гуфтугӯии арабӣ, вомвожаҳои гуфтугӯии ўзбекӣ, вачҳи тасмия

То ҳол дар забонишиносии тоҷик вижагиҳои корбасти вомвожаҳои гуфтугӯии осори нависандагони алоҳида мавриди таҳлили ҷамаҷониба қарор нагирифтааст, ки ин нуқта муҳиммияти мавзӯи тадқиқи мақоларо муайян менамояд. Дар мақола вомвожаҳои гуфтугӯии арабӣ ва ўзбекии осори нависандаи хушқареҳа Анвар Олим ба риштаи тадқиқ кашида шудаанд. Таъкид гардидааст, ки ҳарчанд миқдори вомвожаҳои гуфтугӯӣ дар осори адиб зиёд нестанд, онҳо чи аз лиҳози шакл ва чи аз нуқтаи назари тобиши маъно вижагиҳои хос доранд. Вачҳи тасмияи як қатор вомвожаҳои гуфтугӯии мавриди таҳлил бо истифода аз фарҳангҳои қуруни вусто, аз қабилӣ фарҳангҳои “Фахри Қаввос” (асри XIV), “Бурҳони қотеъ” (садаи XVII), “Ғиёс-ул-лугот” (қарни XIX) ва лугатҳои тафсирию дузабонаи муосир муқаррар карда шудааст.

Ключевые слова: словарный состав, таджикский литературный язык, заимствования, разговорная заимствованная лексика, узбекская заимствованная лексика, этимология

Проблема особенностей использования разговорной заимствованной лексики в таджикском языкознании до сих пор не становилась объектом специального исследования, что обуславливает актуальность настоящей работы. Проведен анализ разговорной арабской и узбекской заимствованной лексики в произведениях талантливого писателя Анвара Олима. Подчеркивается, что, хотя разговорная заимствованная лексика в творчестве А. Олима используется незначительно, она имеет особенности как в плане формы, так и в смысловых оттенках. На основе средневековых толковых словарей, в

том числе “Фарҳанги Фаҳри Каввос” (XIV в.), “Бурҳони коте” (XVII в.), “Ғияс-ул-дугот” (XIX в.) и современных толковых и двуязычных словарей устанавливается этимология ряда разговорных заимствованных слов в произведениях А. Олима.

Key words: basic stock of words, Tajik literary language, borrowings, colloquial borrowed lexicon, Uzbek borrowed lexicon, etymology

The actualness of the present research is preconditioned by the problem of peculiarities pertaining to the use of colloquial borrowed lexicon in the Tajik language, up to now the Tajik linguistics did not study the issue in question. The author conducted an analysis of colloquial borrowed Arabic and Uzbek vocabulary in the productions of Anvar Olim being a talented prose-writer. It is underscored that though colloquial vocabulary is used not considerably by A.Olim it has the peculiarities of its own both in the aspect of form and shades of meanings as well. Proceeding from mediaeval interpretation dictionaries, “Farhangi Fakhri Kavvos” (XIVc.), “Burhoni Kote” (XVIIc.), “Ghiyos-al-Lugot” (XIX c.) and modern interpretation and bilingual ones, the author establishes etymology of a number of borrowed words in the works by Olim.

Дар забоншиносии муосири тоҷик роҷъ ба калимаҳои иқтибосӣ, сабабу роҳҳои ба забони тоҷикӣ ворид шудани онҳо, тарзу усулҳои ба меъёрҳои забони тоҷикӣ мутобиқ гаштани вомвожаҳо ва дигар паҳлуҳои ин масъала як қатор тадқиқот таълиф шудаанд. Ғайр аз ин, дар аксари асарҳои илмие, ки ба таҳлили забону услуби ин ё он адиб бахшида шудаанд, масъалаи вомвожаҳо ҳатман мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Вале то ҷое ки мо огоҳ ҳастем, хусусиятҳои вомвожаҳои гуфтугӯии ин ё он адиб то ҳол диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб накардааст. Дар мақолаи ҳозир мо вомвожаҳои гуфтугӯии осори нависандаи хушқареҳа Анвар Мирзоҳакими Олимро ба риштаи таҳлил мекашем.

Дар осори А.Олим мисли тамоми адибони дигар миқдори муайяни вомвожаҳои гуфтугӯӣ мушоҳида мешаванд, ки бо усули қорбасти ва тобишҳои маъноӣ аз вомвожаҳои гуфтугӯии дигар шаҳру ноҳияҳо фарқ мекунанд. Вомвожаҳои гуфтугӯии осори нависандаро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: арабӣ, туркӣ ва русию интернационалӣ ё ба таъбири баъзе забоншиносони имрӯза, аврупоизмҳо. Ба сабаби маҳдуд будани ҳаҷми мақола мо вомвожаҳои гуфтугӯии арабию туркии дар осори Анвар Олим ба мушоҳида гирифтаамонро баррасӣ намуда, таҳлили вомвожаҳои гуфтугӯии русӣ-интернационалиро ба мавқеи дигар вогузор менамоем.

Вожаи “домулло” дар қиссаи “Моҳмомо”-и Анвар Олим ба гунаи **домло** ва **қоридомло** омадааст.

Қоридомло, астағфируллоҳ гӯед, -нарам-нармак муллоро ба инсоф овардан мехост падар (11, 19).

-Э, **домло**, дил ҳам миллат дорад?- сари чунин масъалаҳо падар баҳс карданро дӯст медошт (11, 19).

Ҳам вожаи *домулло* ва ҳам *қоридомулло* дар тамоми лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ истифода мешавад. Дар ин ҷо таҳлил намудани вожаҳои мазкур ду сабаб дорад: аввалан, ваҷҳи тасмияи вожаи *домулло* хеле аҷиб аст; сониян, дар лаҳҷаҳои шимолӣ, аз ҷумла Хучанд калимаи мазкур бо таҳфифи ҳарфҳои “у” ва “л”- **домло** ва **қоридомло** талаффуз карда мешавад.

Дар мисоли якум вожаи **қоридомло** ба ҳамон маънои домулло аст. Дар лаҳҷаи Хучанд мисли аксари лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва забони адабӣ, вожаи **қорӣ** шахсеро мефаҳмонад, ки Куръонро аз ёд медонад ва дар маърақаҳо онро тиловат мекунад. Азбаски аксари аъмоён аз хурдсолӣ ба ҳифзи Куръон ва тиловати он машғул мешуданд, вожаи **қорӣ** маънои мачозии “нобино”ро низ касб кардааст. **Қорӣ** калимаи арабӣ аз решаи **қараа** ба маънои “хондан, тиловат кардан” аст ва мутаносибан маънои тиловат- кунандаи Куръон ва умуман “хонанда”-ро дорад (4,324). Дар забони тоҷикӣ вожаи **қорӣ** ба маънои умуман “хонанда” қорбаст намешавад. Маъмулан, чун изҳори эҳтиром баъзе домуллоҳоро **қоридомулло** меноманд.

Рочеъ ба пайдоиши калимаи **домулло** ду нуктаи назар мавҷуд аст. Дар фарҳанги тафсирии забони ўзбекӣ вачҳи тасмияи вожаи мазкурро чунин шарҳ додаанд: “**Домулло** (форсӣ+хиндӣ, додо-падар, калон+а. мулло-омўзгори дин) 1.Муаллими мактаби динӣ; 2.Шахси мадрасаро хатмкарда” (17,1,642).

Ҳамин нуктаи назарро, бино ба гуфти олими адабиётшиноси тоҷик Ҷ. Азизқулов, зиндаёд Расул Ҳодизода бо каме тасҳеҳ ҷонибдорӣ карда будааст. Ҷ.Азизқулов менависад: “Шодравон Расул Ҳодизодаи адабиётшинос дар як навиштааш доир ба вачҳи тасмияи ин вожа изҳори ақида карда гуфтааст, ки **домулло** кўтоҳшудаи **додомулло** аст (ба қиёси таъбирҳои **акамулло** ва **амакмуллои** мардуми Самарқанд), вале бад-ин хотир ин гуна маънидод кардани вожаи домулло ақлгир нест ва хилофи қиёс аст, зеро самарқандиён чун аҳли дехоту кўхистониёни тоҷик падарро на додо, балки дада мегўянд (1,265). Сипас, ў тафаҳхусу чустуҷўяшро дар бобати таъин кардани вачҳи тасмияи вожаи **домулло** тавсиф карда, ақидаи хешро пеш мегузорад: “Ўйғурҳо калимаи мавриди андешаи моро (яъне домуллоро –М.Х.) **дамулла** мегуфтаанд. Ин вожа ба василаи муллобачаҳои қошқарии (қошғарии – М.Х.) таҳсилкунандаи мадрасаҳои Бухоро ба ин диёр омада, дар миёни бухороиён роиҷ гардидаву муллобачаҳои маҳаллӣ онро ба гўиши худашон мувофиқ гардонида, **домулло** мегуфтагӣ шуданд” (1,265).

Алҳол калимаи “**домулло**”-ро мо вожаи сода мешуморем, ҳарчанд он аз ду калима иборат аст: **до-мулло**. Баромади калимаи **мулло** маълум аст. Бино ба гуфти М. Муин ин вожа маъноҳои зеринро дорад: “**Мулло** (мутаррак- мунло; арабӣ- мавло)- 1. Дарсхонда, босавод; 2.Охунд, рўҳонӣ, муаммам” (9, 4,4328).

Дар шарҳи устод М.Муин ду вожа эзоҳ меоҳад: мутаррак, яъне туркишуда; муаммам – аммомапўшида. Дар дигар фарҳангҳо низ таъкид шудааст, ки вожаи **мулло** гунаи тасҳифшудаи калимаи арабии “**мавло**” ба маънои “роҳбар, сарвар” аст.

Калимаи “**до**” вожаи хитойӣ буда, маънояш “калон” аст. Ба ин тариқ, маънои калимаи **домулло муллои калон** аст. Ин вожа хоси забони форсии Мовароуннаҳр аст, бинобар ин дар фарҳангҳои форсӣ, аз ҷумла фарҳанги М.Муин ва Ҷ.Амид ба назар намерасад. Дар забони форсии муосир мавриди истифода набудани ин калима, ба назари мо, фарзияи тавассути муллобачагони қошғарӣ дар Бухоро, сипас дар Мовароуннаҳр паҳн шудани вожаи **домуллоро** тақвият медиҳад.

Ба ҳар ҳол, муайн кардани этимологияи вожаи домулло тафаҳхусу таҷассуси амиқтарро тақозо мекунад, ки он мавзӯи баҳси дигар аст.

Вомвожаҳои гуфтугўии арабӣ дар забони асарҳои Анвар Олим сершумор нестанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **маҳтал**, **шадду мад** (д), **искот**, **ратақу фатақ** дохил мешаванд. Вожаи **маҳтал** ба маънои “мунтазир кардан” ва “поёндан”:

Бечорая маҳтал кардем. (10,125)

Дар фарҳанги “Таджикско - русский словарь” вожаи *маътал* ба маъноҳои зерин омадааст: Задержавший (во времени); 2.Ожидавший, вынужденный ждать; **маътал кардан, намудан касеро** - задерживать, заставлять кого-либо ждать» (7,222).

Ба ҳамин маъно вожаи *маътал* дар “Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ” (19,558) низ омадааст. Дар назари аввал чунин менамояд, ки вожаи *маҳтали* мавриди назари мо гунаи тасхифшудаи *маътал* аст.

Дар фарҳанги тоҷикӣ ба тоҷикии интернетӣ вожаи мазкур нисбатан муфассал шарҳ дода шудааст: “**Маътал** (аслаш муаттал) – интизор, мунтазир; маътали касе ё чизе будан - дар интизори касе ё чизе будан, касеро ё чизеро мунтазир будан; касеро интизорӣ кашидан; нигарони касе шудан; **маътал мондан** - бекор мондан; **маътал шудан** - а) мунтазир шудан, интизор будан; б) бекор мондан.” Дар ин шарҳ тавзеҳи дар қавсайн оварда дар бобати *муаттал* будани асли калима ҷолиб аст.

Тафтиш нишон дод, ки калимаи *маътал* дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги форсӣ”-и М.Муин ва “Фарҳанги форсӣ ба русӣ”-и Ю.А. Рубинчик сабт нагардидааст. Дар ҳамаи фарҳангҳои номбурда, ҳамчунин дар “Фарҳанги арабӣ-русӣ”-и Х.К. Баранов шакли *муаттал* (3,669) мазкур аст. Масалан, дар “Фарҳанги форсӣ”-и М. Муин вожаи *муаттал* дар қатори маъноҳои дигар ба маънои “**бекор монда, дар интизор гузошта, муаттал шудан, муаттал кардан**” омадааст (9,3,4233).

Лозим ба таъкид аст, ки дар “Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлоно”-и Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ вожаи *маътал* ба маъноҳои **интизор, мунтазир, босабр** бо мисол аз ғазали Мавлоно оварда шудааст:

Ҳама аз кор аз он рӯй, ки маътал шудаанд,

Чу аз он сар нигарӣ, мӯй ба мӯ дар коранд.

Мураттиб ба ин вожа шарҳи зеринро илова кардааст: “Ин калима, ки дар забони зиндаи гуфтугӯиву шевагии тоҷикӣ, хусусан Самарқанд маъмул аст, дар ҳеч як фарҳанг оварда нашудааст” (16,119). Мисраи аввали ҳамин байт дар “Куллийёт”-и Мавлоно дар шакли зерин омадааст: **Ҳама аз кор аз он рӯй муаттал шудаанд**. Хушбахтона, дар “Куллийёт” тарзи қироати вожаи мавриди назар бо гузоштани аломати ташдид дар болои ҳарфи “**то**”-и **муаллафа** ё **итқӣ** мушаххас карда шудааст, бинобар ин хондани он мавриди тардид қарор гирифта наметавонад. Аз ин рӯ, метавон ҳадс зад, ки дар қироати мисраи Мавлоно дар китоби Ҳаёт Неъмат саҳв рафтааст.

Дар асоси далоили боло бо занни наздик ба яқин гуфтан мумкин аст, ки вожаи **маҳтал** шакли таҳрифшудаи калимаи “**муаттал**” ба маънои “касеро мунтазир кардан” мебошад. Сабаби ба гунаи *маътал* ба фарҳангҳои тоҷикӣ ба русӣ (7;15) ворид гаштани вожаи мазкур тадқиқи махсусро металабад. Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки вожаи **маҳтал** дар гӯишҳои шимолӣ танҳо ба маънои “**мунтазир шудан/ кардан**” ба кор меравад ва ба маънои “**бекор мондан**” корбаст намегардад.

Шадду мадд дар гӯишҳои номбурда ба маънои бо оҳанги шиддат ва ғазаболуд суҳан рондан меояд:

Бобои Ҳайдар нахуст номе ба чеҳраи аламзадаву пурашки мо нигарист, сипас ба имом рӯ оварда, лабгазон бо **шадду мадд** гуфт (11,144); Қонуни шарият одамгарӣ ва луқмаи ҳалол хӯрдан аст, - бо **шадду мадд** гуфт падар (11,34).

Вожаи **шадд** аз вожаи арабии “**шадда**” ба маънои *нерӯманд будан, қиддияту нерӯ зоҳир кардан, ба касе ногувор шудан* (3, 497) гирифта шудааст. Муҳаммад Хусайн Халафи Табрэзӣ вожаи *шаддро* бо шарҳи зер овардааст: “Шадд ба фатҳи аввал ва ташдиди сонӣ...дар арабӣ ба маънои “устувор бастан ва сахт шудан”; ва “сахт гирифтани”; ва “қавӣ гардонидан”; ва баланд шудани рӯз; ва ҳамла бурдан бошад” (5,3,1291). Муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” мегӯяд: “Шадду мадд- лафзи арабист; форсиён ба маънои “шаъну шавкат ва такаллуф” истеъмол мекунанд” (14,1,458). Тақрибан хамин хел маъноҳои вожаи **шад (д)** дар фарҳанги М. Муин низ омадааст (9,3,2033). Калимаи **мад (д)** низ арабӣ буда, ғайр аз маънои грамматикӣ (мадди алиф) ба маъноҳои “дарозӣ, дароз кашидан (-и чизе), болоравии оби баҳр омадааст (18, 1,618). Дар лаҳҷаи Хучанд ва навоҳии атрофи он ибораи “**мад кашидан**” ба маънои “дароз кашидани овози калима” истифода мешавад.

- Майлаш, келин, майлаш. Охир ин ҳам ба ман набера.

- Наберая-**мад кашид** келиноя. - Одама нахандонед (10, 21).

Аз мисолҳои боло метавон ба хулосае расид, ки таркиби **шадду мад** ба маънои маҷозии бошиддату ситеза гап заданро низ дорад.

Ратақу фатақ аз ҷумлаи таркиби дигаре аст, ки мардуми Хучанд бисёр истифода мекунанд:

- Агар пай бурда бошӣ, ба қавли худашон, **ратақу фатақи** корҳо дар дасти занонашон не (10, 26).

Дар ин мисол таркиби “**ратақу фатақ**” ба маънои дар ихтиёр будан омадааст, ки ин идаоро ҷумлаи баъд низ собит месозад: Бо занҳояшон ҳатто маслиҳат намекунанд, вале сухани пиразанҳо, ба хусус модарашонро ба замин намегузоранд... (10, 26).

Дар “Ғиёс-ул-луғот” таркиби “**ратқу фатқ**” ба маънои “кушодану бастан омадааст (14,1 366). Дар “Фарҳанги форсӣ”-и Муҳаммад Муин низ **ратақ** бо ишораи “арабӣ” ба маънои “бастан” (9,2,1639) ва **фатақ** ба маънои “кушодан” (9, 2, 2485) мазкур аст. “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” ин вожаро ба маънои “идора кардан, соҳибихтиёрӣ кардан (13,1,716) овардааст.

Исқотро хучандиён ба маънои “зормонда, ношуд, палид” истифода мекунанд: Ва шаб нисф нашуда, хурӯси куланг нӯл ҷониби ситораҳо карду бонг бардошт. “Сари худата хӯр, **исқот**, сари худата - аз раҳти хоб хоболуд дуои бад кард модаркалон... (11, с. 121).

Вожаи мазкур дар фарҳанги устод Айнӣ наомадааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (18,1,508) **исқот** ба маъноҳои зерин мазкур аст: “**Исқот (а)**. 1.Партофтан, андохтан, афкандан, барафкандан; 2. Бача партофтан; бачаи нотамом пеш аз ҳафт моҳ зоидан; 3.Маҷозан ҳар чизи кӯҳнашуда, бекора ва бефоида”.

Дар “Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ” як маънои дигари ин вожа зикр шудааст: “Исқот – вещь принадлежащая умершему, которого давали беднякам как вознаграждение за принятие им на себя грехов умершего; исқот бардоштан – принимать на себя грехи умершего” (7, 170).

Дар фарҳангҳои дигар, аз ҷумла фарҳанги М.Муин, “Ғиёс-ул-луғот”, “Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ” (2006) бешу кам шарҳу тавзеҳи мазкур оварда шудааст.

Тоҷикон ва туркон, аз ҷумла ўзбекон аз қадимулайём дар ҳудуди Осиеи Марказӣ дар ҳамсоғӣ истиқомат доранд ва байни онҳо асрҳои аср алоқаи доимии иҷтимоӣ

иқтисодӣ ва фарҳангӣ барқарор буд ва ҳоло ҳам ҳаст. Ба гуфти забоншиноси маъруфи тоҷик Р. Фафоров "...дар ҳама гуна шароит беҳтарин воситаи алоқа забон буд. Аз ин ҷост, ки тадричан аз як тараф, забони ўзбекӣ бо калима ва ибораҳои тоҷикӣ бой шуда бошад, аз тарафи дигар, бисёр калимаҳо ва ибораҳои ўзбекӣ ба таркиби луғавии забони ўзбекӣ дохил шуда, онро инкишоф додаанд" (6, 37).

Калимаҳои иқтибосии ўзбекии асарҳои Анвар Олим, асосан, ба зиндагии харрӯзаи мардум иртибот доранд.

Аксари кулли калимаҳои ўзбекии осори Анвар Олим синонимҳои тоҷикии худро доранд, лекин бо сабабҳои мухталиф нисбат ба муродифоти тоҷикӣ дар лаҳҷаи Хучанд ва атрофи он вожаҳои ўзбекӣ истеъмоли бештар доранд. Лозим ба таъкид аст, ки миқдори вомвожаҳои гуфтугӯии иқтибосии ўзбекӣ дар китобҳои Анвар Олим он қадар зиёд нест. Дар асарҳои Анвар Олим ғайр аз вожаҳои ўзбекии ба забони адабии тоҷикӣ ва аксарияти лаҳҷаҳо воридгардида, аз *қабилӣ келин*, *қишлоқ*, *ўғай*, *балачаққа*, *қилиқ* ва ғайра калимаҳои ўзбекии низ дучор мешаванд, ки дар лаҳҷаҳои шаҳру ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон, аз ҷумла Хучанд бо тобиши маъноӣ фарқ мекунанд.

Дар поён бархе аз ин вожаҳо бо мисолҳо мавриди таҳлили мухтасар қарор медиҳем:

Чимдӣ - ин вожа ба маънои миқдори ночизи як шайъ, аксаран предметҳое, ки намуди хока ё кӯфта доранд, корбаст мешавад: Раҳмати қиблагоҳият, ки мулло буданд, хуб ба ту сабақ додаанд. Як **чимдӣ** гардаш ба ман ҳам расидааст (11,119).

Дар фарҳанги забони ўзбекӣ шарҳи зерини ин калима омадааст: "**Чимдим**-миқдоре, ки бо ду-се ангушт гирифта мумкин аст" (17,3, 486).

Дар "Фарҳанги русӣ ба тоҷикӣ вожаи русии **щепот** чунин шарҳ дода шудааст: 1.чимдӣ; 2. щепот соли - як чимдӣ намак" (15,1226).

Дар "Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ" ду калимаи **чимдӣ** оварда шудааст: 1.чимдӣ - шипать; чимдӣ кардан (намудан)-щипать; 2.чимдӣ || щепотка; як чимдӣ - намак щепотка соли» (7,443). Мураттибони "Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ" (19) бо сабабҳои номаълум ҳар ду моддаи луғавиро сарфи назар кардаанд. Дар фарҳанги устод Айни ҳар ду маънои ин вожа мазкур аст: 1. чимдӣ бо сари ду ангушт саҳт доштани ягон чиз; 2. миқдори чизҳои кӯфта, ки бар сари ду ангушт дошта мешавад" (2, 455). Мо ба маънои "миқдори бо ду ангушт гирифтаи ягон чиз" дар забони адабии тоҷикӣ муродиф пайдо накардем. Бино ба шаҳодати баъзе ахбордиҳандагон дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ барои ифодаи ин маъно вожаи "пучик" истифода мешавад, вале ин вожа дар "Фарҳанги ӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ" наомадааст.

Маънои дувуми дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" зикршуда ва маънои якуми дар фарҳанги Айни (яъне бо сари ду ангушт саҳт доштани ягон чиз) омада бошад, дар забони тоҷикӣ бо ду муродиф ифода мешавад. Масдари **пучидан** дар "Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ" (7, 315) ва "Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ" (19, 497) зикр шудааст. Гуфтан лозим аст, ки масдари **пучидан** бештар дар лаҳҷаҳои ҷануби Тоҷикистон роиҷ буда, дар шеваҳои шимол, аз ҷумла Хучанд мавриди истифода нест. Ғайр аз масдари мазкур дар забони тоҷикӣ масдари **нишкунчидан** вучуд дорад: "Нашкунчидан" ба маънои нишкунҷ гирифта бошад, ки гирифтани азбост бо ду сари ангушт, ҷунонки

ба дард ояд” (5, 3, 140). Вожаи **нишкунч** дар ҳамин луғат ба маънои зерин оварда шудааст: “Гирифтани аъзо бошад бо ду сари ангушт ё ду сари нохуни даст, чунон ки ба дард ояд ва онро ба арабӣ қараз ва ба туркӣ чидик хонанд” (5, 3, 140). Дар фарҳанги “Фаҳри Қаввос” боз ду муродифи ин вожа оварда шудааст: “**Нахчал** ва нишкунч - **нилак** бувад, ки ба ду нохун гиранд” (21,296). Аз ҳамаи шарҳҳои дар фарҳангҳо омада шарҳи муаллифи “Бурҳони котеъ” комилтар аст, зеро дар он натиҷаи амал - **ба дард омадани аъзои бадани инсон** зикр шудааст.

Вожаи **юрак** дар лаҳҷаи Хучанд ба маънои ҷуръат ба кор меравад. Медонам раис, воҳимаш зӯр. Худи ман юрак намекунам (11, 67).

Мураттибони фарҳанги тафсирии забони ўзбекӣ (17, 5,88) калимаи **юракро** “натарсидан, часорат” шарҳ додаанд. Лозим ба таъкид аст, ки ба ин маъно, яъне ба маънои “часорату нотарсӣ” дар лаҳҷаҳои шимолӣ, аз ҷумла Хучанд вожаи “гурдадор” ё иборайи “дилу гурдадор” ва ё иборайи “дилу гурда” низ истифода мешавад.

Дар повести “Моҳомомо”-и Анвар Олим се мутародиф дар як саҳифа бо вожаи **юрак** истифода шудааст: Баъди шом занону бачаҳо он тараф истанд, ҳатто мардҳои **дилу гурдадори** маҳалла ҳам **ҷуръати** аз он ҷо гузаштанд намекунанд (11, 67).

Калимаи **қийин** дар забони ўзбекӣ маънои “кори сермашаққат”-ро дорад (17,5,283). Дар лаҳҷаи Хучанд ду гуна **қаҳин/қийин корбаст мешавад**: Аз санг равшан кашидан осону ба ту гап фаҳмондан **қаҳин** (11, 27). Аслан, безанӣ нағз не, **қаҳин**” (10, 104).

Дар забони тоҷикӣ муродифи хеле серистеъмоли вожа – мушқил вучуд дорад ва он дар лаҳҷаи Хучанд низ маъмул аст.

Қамчин ба маънои тозиёна дар забони адабии тоҷикӣ ва ҳамаи лаҳҷаҳо ба мушоҳида мерасад. Дар лаҳҷаи Хучанд ва гирду атрофи он аз ин калима иборайи фразеологӣи “**як қамчин нарасидан**” хеле маъмул ва серистеъмол аст. Маъмулан, дар бораи касе, ки корҳои беақлона ва ё ғайриҷашмдошти ба одобу ахлоқи рӯзмарра номутобик мекунад, мегӯянд: “**ба ў як қамчин намерасад**”, яъне девонаавзост ва эҳтиёҷ ба муолиҷа дорад. Азбаски дар замони пеш девонагонро муллою эшонҳо “хонда мемонданд” ва дар рафти “хондан” қамчинкорӣ мекарданд, иборайи “**як қамчин намерасад**” ба маънои “эҳтиёҷ ба муолиҷа аз девонахӯӣ дорад”, пайдо шудааст. Варианти дигари ин воҳиди фразеологӣ...”**як қамчин расидагӣ**” ба маънои “аз каси девонахӯ каме сироят кардани девонахӯӣ ба каси дигар” корбаст мешавад. Табиист, ки дар ин иборайи фразеологӣ ба ҷои **қамчин** муродифи тоҷикии он - **тозиёнаро** истифода бурдан ғайриимкон аст, зеро “ҷузъҳои дохилии воҳидҳои фразеологӣ дар аксари мавридҳо бо калимаҳои ҳаммаънои худ иваз шуда наметавонанд. Дар сурати ба таври сунъӣ иваз намудани ин ё он ҷузъи дохилии фразеологизм он ҳамчун масолеҳи тайёри забон аҳамияти худро гум мекунад (8,16): Аз дадояш ба ин ҳам **як қамчин расидагӣ**- овоз баровард зани амак, ки ... канори рӯи хавлӣ, назди оташдони пуралов истода мошбиринч мепухт (11,19).

Дар асли ўзбекӣ вожа “**қамчи**” талаффуз мешавад (17, 5, 234).

Вожаи **эб** дар Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ” (7,464) ба маънои “мақбул шуморидан, сазовор шуморидан, сазовор, қулай” омадааст. Дар “Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ” (19) ин калима наомадааст. Дар лаҳҷаи Хучанд ва атрофи он калимаи **эб** ҳам ба маънои

ҳад ва ҳам ба маънои “сазовору лоик” истифода мешавад: Савоб ҳам ба *эбаи* буваҷон (10,20).

Ин калима дар забони ўзбекӣ ба ҳар ду маъно: ҳам ба маънои “маъкул ва муносиб” (17,5, 42) ва ҳам ба маънои ҳадду меёр (17,16) истифода мешавад.

Вожаи *сатанг* ба маънои “танноз, олуфта” дар лаҳҷаи шаҳру ноҳияҳои шимол, аз ҷумла Хучанд серистеъмол аст. Дар “Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ” (19,548) бо ишораи “разг.”- “гуфтугӯӣ” ҳисобида шудааст. Дар асарҳои Анвар Олим *сатанг* ба ду маъно корбаст шудааст: 1.олиҷаноб, пурдабдаба, боҳашамат: Амаки Ботур худро ба теғу табар зада пул меёфт ва дар ҳавлиашон хонаҳои хушсохту *сатанг* андохта буд (11, 195).

2. Ба маънои олуфта, хушлибос: Аз ҳамин ҷо (яъне аз Антарктида – М.Х.), ҳамроҳи ана вай, як ҷонвари *сатанг-каттача* ҳаст-ку? (11,127)

Вожаи *каттача* низ туркӣ буда, маънои аслиаш “калон, бузург, солхўрда” аст. Маъмулан дар Хучанд кампирҳои маҳалларо *катта* меноманд. Дар мисоли боло вожаи *каттача* ба маънои маҷозии “бодича, ҳавобаланд, мутақаббир” омадааст. Аз калимаи *катта* дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ *каттагӣ* ба маънои “ҳавобаландӣ” сохта шудааст. Ин вожа дар Хучанд гунаи каттагиро низ дорад.

Дар асоси таҳлили иҷмолии вомвожаҳои гуфтугӯии осори Анвар Олим ба хулосаҳои зерин расидан мумкин аст:

1.Дар эҷодиёти нависанда асосан вомвожаҳои гуфтугӯии арабӣ ва туркӣ (ўзбекӣ) ба мушоҳида мерасанд.

2.Вомвожаҳои гуфтугӯии таркиби луғавии асарҳои Анвар Олим миқдоран зиёд нестанд.

3.Дар байни вомвожаҳои гуфтугӯии арабии осори адиб калимаҳое дучор мешаванд, ки чи аз лиҳози шакл ва чи аз диди маъно хоси лаҳҷаи Хучанд ва ноҳияҳои атрофи он мебошанд;

4.Байни вомвожаҳои гуфтугӯии арабӣ якчанд таркибе вомехўранд, ки онҳо дар фонди асосии луғавии дигар адибони ин минтақа ва забони зиндаи Хучанду дехоти атрофи он дучор намегарданд;

5. Вомвожаҳои гуфтугӯии ўзбекии ҳикояву повестҳои Анвар Олим ҳарчанд дар аксари лаҳҷаҳои шимолӣ Тоҷикистон дучор мешаванд, бо тобишҳои маъноии ба худ хос аз ҳамдигар тафовут доранд.

Пайнавишт:

1. Азизқулов Ҷ. *Андўхти рўзгор*. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 552 с.
2. Айни, С. *Куллийет*. Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. 564 +206 с.
3. *Арабско – русский словарь. Составитель Баранов Х.К.* – М.: Редакция иностранных и национальных словарей, 1957. – 2188 с.
4. *Большой русско – арабский и арабско – русский словарь. Составитель Юшманов Ю.С.* – М.: ООО “Дом славянской книги”, 2011. – 360 с.
5. Бурҳон, Муҳаммад Хусайн Халафи Табрэзӣ. *Бурҳони қонеъ. Ба эҳтимоми Муҳаммад Муин. Дар панҷ муҷаллад*: - Техрон, Амири Кабир, 1357.
6. *Гаффаров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил*. – Душанбе: Дониш, 1966. – 224 с.
7. *Лугати тоҷикӣ – русӣ. Дар зери таҳрири М.В. Раҳимӣ ва Л.К.Успенская*. М.: Нашириёти давлатии лугатҳои хориҷӣ ва миллӣ. 1954. -780 с.
8. *Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик*. – Душанбе, 1982.- 103 с.
9. *Муин М. Фарҳанги форсӣ. Дар шаб муҷаллад*. – Техрон: Амири Кабир.

-
10. Олим Анвар. *Бачаи лалмӣ*. – Хучанд: Ношир, 2015. – 340 с.
 11. Олим Анвар. *Моҳомо*. – Хучанд, 2016. – 288 с.
 12. Олим Анвар. *Дар ломакон*. – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 498 с.
 13. Персидско –русский словарь. Под.ред. Ю.А. Рубинчика. В двух томах. – М.: Русский язык, 1983
 14. Ромпурӣ Гиёсуддин. *Гиёс- ул- дугот. Дар се ҷилд*. – Душанбе: Адиб, 1988.
 15. Русско – таджикский словарь. Под ред.члена – корреспондента АН СССР М.С. Асимова . – М.: Русский язык, 1985.- 1280 с.
 16. Самарқандӣ Ҳаёт Неъмат. *Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлоно*. – Душанбе: Адиб, 2018. – 400 с.
 17. *Ўзбек тилининг изоҳли дугатӣ. 5 ҷилдӣ*. – Тошкент: Давлат илмий нашриётӣ, 2008
 18. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд*. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
 19. *Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ*. – Душанбе, 2006. – 784 с.
 20. *Фарҳанги тоҷикӣ ба тоҷикии интернетӣ*.
 21. Фахри Қаввос. *Фарҳанги Қаввос. Фароҳамоварандагони матн, муаллифони пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристҳо Муқаддасхон Хоҷаева ва Саидумрон Саидов*. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 293 с.

Reference Literature:

1. Azizkulov, Jumaboy. *Summing-up Life*. – Dushanbe: Bukhara, 2014. – 552 pp.
2. Aini, Sadriddin. *Compositions. V.12*. – Dushanbe: Cognition, 1976. – 564 + 206 pp.
3. *Arabic-Russian Dictionary. Compiler: Baranov H.K.* –M., 1957. – 2188 pp.
4. *Big Russian-Arabic and Arabic-Russian Dictionary. Compiler: Yushmanov Yu.S.* – M.: Assoc. Ltd “The House of Slavonic Book”, 2011. – 360 pp.
5. Burhon, Muhammad Husayn Khalafî Tabrezi. “Burhoni Kote”. Under the editorship of Muhammad Muin. In 15 volumes. – Tehran: The Great Emir, 1357 hijra.
6. Gafforov R. *Language and Style* by Rahim Jalil. – Dushanbe: Knowledge, 1966. – 224 pp.
7. *Tajik-Russian Dictionary. Under the editorship by M.V. Rahimi and L.V. Uspenskaya.* – M.: State Publishing-House of Foreign and Interpretation Dictionaries, 1954. – 780 pp.
8. Majidov Kh. *Phraseology of Modern Tajik Language*. – Dushanbe, 1982. – 103 ppp.
9. Muin, Muhammad. *Persian Dictionary. In 6 volumes*. – Tehran: The Great Emir.
10. Olim, Anvar. *Non-Cultivated Child*. – Khujand: Publisher, 2015. – 340 pp.
11. Olim, Anvar. *Mohnoma*. – Khujand, 2016. – 288 pp.
12. Olim, Anvar. *In non-Being*. – Khujand: Light of Enlightenment, 2013. – 498 pp.
13. *Persian-Russian Dictionary. Under the editorship of Yu.A. Rubinchik. In 2 volumes*. – M.: Russian Language, 1983.
14. Rompuri, Ghiyosuddin. *Ghiyos` Dictionary. In 3 volumes*. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1988.
15. *Russian-Tajik Dictionary. Under the editorship of the USSR AS correspondent-member M.S. Asimov*. – M.: Russian Language, 1985. – 1280 pp.
16. *Samarkandi, Hayot Ne`mat. The Dictionary of Foreign Words and Expressions in Mavlono`s Works*. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2018. – 400 pp.
17. *Interpretation Dictionary of the Uzbek Language. In 5 volumes*. – Tashkent: State Scientific Publishing-House, 2008.
18. *The Dictionary of the Tajik Language. In 2 volumes*. – M.: Soviet Encyclopedia, 1969.
19. *Tajik-Russian Dictionary*. – Dushanbe, 2006. – 784 pp.
20. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language (elementary variant)*.
21. Kavvos, Fakhri. *Kavvos` Dictionary. Text transposition, preface, appendices: Mukaddaskhon Khojayeva and Saidumron Saidov*. – Khujand: Light of Enlightenment, 2003. – 293 pp.